

**Paweł Majchrzak, Nina
Ogińska-Bulik**

**Wsparcie rodziny i najbliższego
otoczenia a zachowania problemowe
wśród młodzieży**

Pedagogika Rodziny 3/4, 111-128

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Majchrzak, Nina Ogińska-Bulik

Spółeczna Akademii Nauk w Łodzi

Wsparcie rodziny i najbliższego otoczenia a zachowania problemowe wśród młodzieży

Family and the closest environment support, and challenging behavior among youth

Wprowadzenie

Zachowania problemowe obserwowane wśród młodzieży ze względu na swoją dynamikę oraz różnorodność pojawiających się form stanowią istotny obszar badawczy współczesnej psychologii zdrowia. Samo pojęcie zachowań problemowych pojawia się wielokrotnie w literaturze, jednakże zwraca uwagę brak jednomyślności co do jego znaczenia [McWhirter i in. 2001]. W jego ramach można umiejscowić zarówno zachowania ryzykowne, jak i destruktywne, przyjmując, że pierwsze określają każdą formę eksperymentowania mającą charakter inicjacyjny, incydentalny. W sytuacji, kiedy niekorzystne zachowanie jest kontynuowane, wówczas traci ono status ryzykownego i staje się destruktywne. W kontekście populacji dzieci czy młodzieży, podział ten traci na znaczeniu, ponieważ każda nawet pojedyncza próba podjęcia niekorzystnych zachowań jest próbą szkodliwą dla zdrowia.

Waga wniosków płynących z badań nad zachowaniami problemowymi jest tym większa, iż mają one fundamentalne znaczenie, zarówno w podejmowanych działaniach profilaktycznych [Cekiera 1992; Juczyński 2004; Ogińska-Bulik 2006; Dudziak 2000] i terapeutycznych [Beck i in.; 2007]. Badania zarówno polskie, jak i zagraniczne, wskazują na rosnącą populację młodzieży podejmującej niekorzystne dla zdrowia zachowania, szczególnie związane z zażywaniem substancji psychoaktywnych. Wzrasta m. in. ilość osób eksperymentujących ze

środkami psychoaktywnymi [Sierosławski 2007], obniża się wiek inicjacji alkoholowej [Juczyński i in. 2004]. Z badań epidemiologicznych prowadzonych w Polsce wynika, iż 94,8% drugoklasistów w szkołach ponadgimnazjalnych ma już za sobą inicjację alkoholową, zaś 67,9% miało doświadczenia związane z paleniem tytoniu [Sierosławski 2007].

Obok obserwowanej tendencji wzrostowej w obrębie zachowań destruktywnych niepokój budzi fakt, iż pojawiają się zupełnie nowe formy aktywności wpływające negatywnie na psychofizyczny dobrostan adolescenta. W ostatnich latach ewoluowało i znacznie poszerzyło się pojęcie środka psychoaktywnego. O ile termin ten był zarezerwowany dla substancji narkotycznych, czy alkoholu, o tyle obecnie można nim objąć tzw. „dopalacze”, leki przyjmowane w celach pozaleczniczych (zmieniające percepcję, nastrój czy wpływające na napęd psychomotoryczny), a także do pewnego stopnia napoje energetyzujące i wzmacniające. Nie zmienia to faktu, iż w dalszym ciągu sięganie po narkotyki jest jedną z najpopularniejszych form zażywania substancji psychoaktywnych, dla przykładu - w województwie łódzkim około 50% badanej młodzieży między 12 a 18 r.ż. deklaruowało kontakt ze środkami narkotycznymi [Juczyński i in. 2004]. Nikotynizm najczęściej sprowadzany do palenia papierosów przyjmuje formy znane wprawdzie od stuleci, ale przeżywające rozkwit popularności wśród młodzieży. Jest nim zażywanie tabaki [Richter i in. 2008], w tym także tej pozbawionej nikotyny, ale przyjmowanej na wzór kokainy w postaci wciągania nosem tzw. „ścieżek”. Badania prowadzone przez WHO w ramach The Global Youth Tobacco Survey (GYTS) wskazują, iż populacja młodzieży w wieku 13–15 lat stosująca bezdymne środki nikotynowe w Europie, w tym tabakę waha się obecnie od 1,1% do około 7% [Kaur, Prasad 2013].

Zachowania problemowe to także przemoc wobec rówieśników, przyjmująca coraz bardziej wyrafinowane postacie stalkingu, bullyingu, czy cyberbullyingu – około 11% gimnazjalistów było sprawcami tego rodzaju czynów 2–3 krotnie lub częściej [Pyżalski 2009a, 2010], ale także popularnych „solówek”, „ustawek” szczególnie rozpowszechnionych wśród grup młodocianych pseudokibiców.

Monitorowanie opisanych wyżej zachowań problemowych występujących u młodzieży, uwzględniające najnowsze tendencje oraz wyjaśnienie psychospołecznych mechanizmów leżących u ich podłoża wzbogaca wiedzę w tym zakresie i zwiększa możliwości oddziaływań profilaktycznych. Umożliwia także budowanie teoretycznych modeli zachowań prozdrowotnych, stanowiących przeciwwagę dla teorii wyjaśniających mechanizmy kształtowania się problemów natury psychicznej i zdrowotnej, których egzemplifikacją jest m.in. model rozwoju psychopatologii u dzieci i młodzieży Windle’a i Davies’a [Windle, Davies 2003 za: Cierpiątkowska 2006]. Poszukiwania zmiennych psychologicznych związanych z zachowaniami problemowymi wskazują na istotną rolę m.in. czynników dotyczących funkcjonowania w sytuacji rodzinnej czy grupie rówieśniczej [Szilagyi-Pągowska 1994;

Poprawa 2000; Sęk 2001], najczęściej w odniesieniu do wąsko rozumianego stosowania używek (alkohol, narkotyki, palenie) oraz przemocy [Kmieciak-Baran 2000; Dambach 2003; Poraj 2005]. Wśród determinant związanych z grupą rówieśniczą, wpływających na podejmowanie zachowań o charakterze patologicznym, wymienia się negatywną presję grupy, czy przebywanie w gronie osób prezentujących negatywne zachowania i normy społeczne [Gaś 2006]. Niebagatelne znaczenie ma także funkcjonowanie systemu rodzinnego stojącego przed wyzwaniem związanymi z okresem adolescencji – koniecznością zaakceptowania zmieniających się ról społecznych, związanych z płcią, czy eksperymentowaniem z niezależnością [Goldenberg, Goldenberg 2006]. Występowanie patologii i uzależnień w rodzinie, błędy wychowawcze, konflikty rodzinne, społeczna izolacja rodziny są elementami mającymi destrukcyjny wpływ na prezentowane przez dzieci i młodzież zachowania [Gaś 2006]. Wymienione wyżej czynniki łączy inna istotna zmienna – odczuwane przez młodego człowieka wsparcie społeczne, bądź jego deficyt. Wsparcie jest rozumiane tutaj jako zachodząca w codziennych sytuacjach wymiana informacyjna, emocjonalna i instrumentalna, w trakcie interakcji z innymi ludźmi, szczególnie w momentach zmagania się z trudnościami [Kmieciak-Baran 2000]. Zarówno jego źródła, jak i rodzaje oraz stopień nasilenia mogą w znaczący sposób modyfikować zachowania, w tym stanowić czynnik determinujący występowanie niekorzystnych, szkodliwych dla jednostki działań. Badania wskazują, iż szczególną rolę w podejmowaniu zachowań ryzykownych przez młodzież odgrywa wsparcie i kontrola ze strony rodziców [Lowe i in. 2000]. Znaczenie grupy rówieśniczej nie jest w tym wypadku do końca jednoznaczne. Z jednej strony istnieją doniesienia, iż wsparcie od rówieśników nie ma istotnego wpływu na podejmowane przez adolescenta zachowania zdrowotne [Printz i in. 1999], z drugiej zaś ich opinie i przywiązanie do nich (traktowane m.in. w kategoriach wsparcia informacyjnego) korelowało z niekorzystnymi dla zdrowia zachowaniami prezentowanymi przez młodzież [Ackard i in. 2006].

Cel i metoda badań

Celem podjętych badań było ustalenie zależności między wsparciem pochodzącym od rodziny i najbliższego otoczenia a podejmowaniem zachowań problemowych przez młodzież ponadgimnazjalną. Poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie zachowania problemowe i jak często są podejmowane przez badaną grupę młodzieży?
- Czy chłopcy różnią się od dziewcząt w nasileniu podejmowanych zachowań?
- Czy typ szkoły, do której uczęszczali badani różnicuje nasilenie zachowań problemowych?
- Czy istnieje związek między wsparciem społecznym a nasileniem zachowań problemowych w badanej grupie?

- Które źródła i rodzaje wsparcia są predyktorami zachowań problemowych młodzieży?

Badaniami objęto 101 uczniów (54 chłopców i 47 dziewcząt) w wieku 16–19 lat ($M=SD=$) uczęszczających do łódzkich szkół ponadgimnazjalnych. Do oceny zachowań problemowych wykorzystano kwestionariusz „Moje zachowania”, a do pomiaru wsparcia Skalę Wsparcia Społecznego.

Kwestionariusz „Moje zachowania” autorstwa P. Majchrzaka – to eksperymentalna wersja narzędzia składająca się z 10 pytań, dotyczących zachowań problemowych, zgrupowanych w dwie subkategorie: zachowania agresywne i zażywanie substancji psychoaktywnych. Badany odpowiada na pytania wybierając jedną z 3 możliwych odpowiedzi ocenianych na skali od 0 do 2 punktów. Możliwy do uzyskania wynik ogólny kształtuje się w przedziale od 0 do 20 punktów, w poszczególnych subkategoriach od 0 do 10 punktów. Wstępne analizy rzetelności i trafności narzędzia wskazują na zadawalające właściwości psychometryczne.

Skala Wsparcia Społecznego autorstwa K. Kmiecik-Baran [2000] – służy do badania 8 źródeł oraz 4 rodzajów wsparcia i wyniku ogólnego. Osoba badana udziela odpowiedzi na skali 4 stopniowej (nie dotyczy, raczej nie, raczej tak, tak). Skala przeznaczona jest dla dzieci i młodzieży w wieku 12–19 lat. Narzędzie uzyskało satysfakcjonujące właściwości psychometryczne.

Wyniki badań

Występowanie zachowań problemowych w badanej grupie młodzieży

W celu ustalenia obrazu zachowań problemowych w badanej grupie młodzieży przeprowadzono analizę jakościową i ilościową udzielanych przez respondentów odpowiedzi, uwzględniając płeć badanych. Jak pokazują zawarte w tabeli 1. dane niemal 7% badanych stwierdziło, iż często (kilka razy w miesiącu lub częściej) zdarza im się brać udział w bójkach oraz prezentować zastraszającą postawę wobec innych. Z tą samą częstotliwością 5% badanych przyznaje się do stosowania podczas bójek narzędzi mogących spowodować poważne uszkodzenia ciała, zaś 4% potwierdza dokonywanie aktów niszczenia cudzej własności. W badanej populacji jedynie 2% często podejmuje działania mające na celu nękanie osób, w tym poprzez użycie Internetu. Ponad 20% badanych deklaruje spożywanie alkoholu kilka razy w miesiącu lub częściej. Podobna częstotliwość dotyczy palenia papierosów, jednak przyznaje się do niej mniejszy odsetek badanych – blisko 15%. 1% uczestników badania deklaruje częste używanie narkotyków, 6,9% przyznaje się do zażywania tabaki, zaś 2% do stosowania dopalaczy – w obu przypadkach z częstotliwością 1-2 razy w miesiącu.

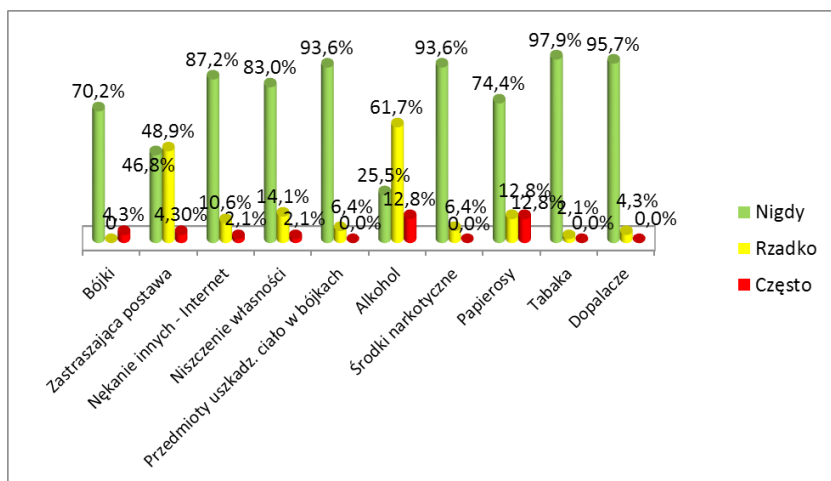
Tabela 1. Analiza obrazu zachowań problemowych w oparciu o częstotliwość udzielanych odpowiedzi

Rodzaj zachowania			Kobiety (n=47)		Mężczyźni (n=54)		Ogółem (n=101)	
			N	%		%	N	%
Zachowania agresywne	Branie udziału w bójkach	Nigdy	33	70,2	18	33,3	51	50,5
		Rzadko	12	25,5	31	57,4	43	42,6
		Często	3	4,3	5	9,3	7	6,9
	Przyjmowanie wrogiej, zastraszej postawy	Nigdy	22	46,8	15	27,8	37	36,6
		Rzadko	23	48,9	34	63,0	57	56,5
		Często	2	4,3	5	9,2	7	6,9
	Zastraszanie, nękanie innych osób podczas surfowania po sieci	Nigdy	41	87,2	38	70,3	79	78,2
		Rzadko	5	10,6	15	27,8	20	19,8
		Często	1	2,1	1	1,9	2	2,0
	Niszczanie cudzej własności	Nigdy	39	83,0	36	66,7	75	74,2
		Rzadko	7	14,1	15	27,8	22	21,8
		Często	1	2,1	3	5,6	4	4,0
Używanie przedmiotów groźących uszkodzeniem ciała w trakcie bójek	Nigdy	44	93,6	40	74,1	84	83,1	
	Rzadko	3	6,4	9	16,6	12	11,9	
	Często	0	0,0	5	9,3	5	5,0	
Zażywanie substancji psychoaktywnych	Picie alkoholu	Nigdy	12	25,5	11	20,4	23	22,8
		Rzadko	29	61,7	28	51,8	57	56,4
		Często	6	12,8	15	27,8	21	20,8
	Przyjmowanie środków narkotycznych	Nigdy	44	93,6	49	90,7	93	92,1
		Rzadko	3	6,4	4	7,4	7	6,9
		Często	0	0,0	1	1,9	1	1,0
	Palenie papierosów	Nigdy	35	74,4	40	74,1	75	74,2
		Rzadko	6	12,8	5	9,3	11	10,9
		Często	6	12,8	9	16,6	15	14,9
	Zażywanie tabaki	Nigdy	46	97,9	48	88,9	94	93,1
		Rzadko	1	2,1	6	11,1	7	6,9
		Często	0	0,0	0	0,0	0	0
Zażywanie dopalaczy	Nigdy	45	95,7	54	100,0	99	98,0	
	Rzadko	2	4,3	0	0,0	2	2,0	
	Często	0	0,0	0	0,0	0	0,0	

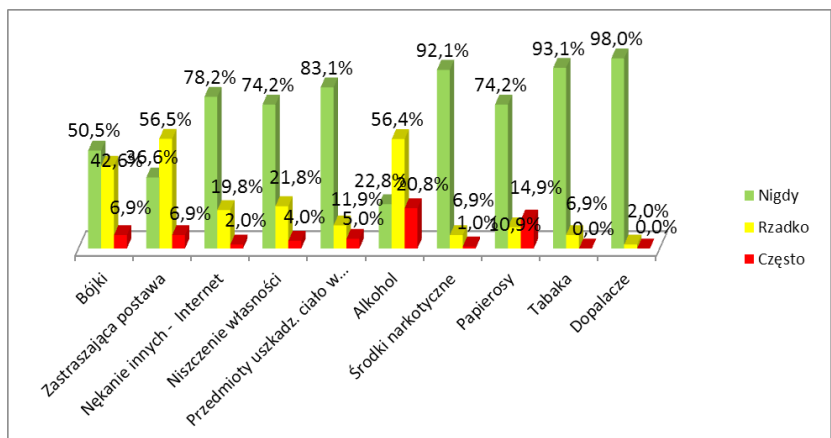
W badanej populacji młodzieży jedynie w grupie dziewcząt zaobserwowano stosowanie dopalaczy, do czego nie przyznał się żaden z badanych chłopców. Jednocześnie w grupie żeńskiej niemal w każdej kategorii (poza paleniem papierosów) zaobserwowano większy odsetek osób nie prezentujących zachowań

agresywnych, ani nie mających żadnych doświadczeń z zażywaniem substancji psychoaktywnych. Zdecydowaną przewagą w prezentowaniu zastraszającej postawy (łącznie 72,2%), udziale w bójkach (łącznie 66,7%), czy stosowaniu niebezpiecznych narzędzi w trakcie fizycznych konfrontacji (łącznie blisko 25%) wykazali się chłopcy. Poniższe wykresy (1 i 2) pokazują procentowy rozkład odpowiedzi wskazujących na częstotliwość podejmowanych zachowań z uwzględnieniem podziału na płeć.

Wykres 1. Częstotliwość występowania zachowań problemowych w badanej grupie dziewcząt

Wykres 2. Częstotliwość występowania zachowań problemowych w badanej grupie chłopców

Zastosowane do oceny zachowań problemowych narzędzie pozwala na wyróżnienie 2 kategorii, tj. zachowań agresywnych oraz przyjmowania środków

psychoaktywnych. W dalszej części prowadzonych analiz obliczono średnie wyniki dotyczące zachowań problemowych w ujęciu ogólnym oraz uwzględniając ich dwa czynniki składowe oddzielnie dla chłopców i dziewcząt. W celu stwierdzenia istotności różnic między płciami w zakresie badanej zmiennej wykorzystano test U Manna-Whitney'a. Uzyskane rezultaty (tab. 2) potwierdziły zróżnicowanie wyników uzyskiwanych przez chłopców i dziewczęta w zakresie czynnika I – zachowań agresywnych oraz zachowań problemowych ujmowanych całościowo. Tym samym wykazane różnice dały podstawy do prowadzenia dalszych analiz odrębnie dla dziewcząt i chłopców.

Tabela 2. Zróżnicowanie zachowań problemowych ze względu na płeć

	Kobiety N=47		Mężczyźni N=54		Test U Manna Whitney'a	P
	M	SD	M	SD		
Czynnik I – zachowania agresywne	1,32	1,67	2,63	2,00	3,73	0,00
Czynnik II – zażywanie substancji psychoaktywnych	1,38	1,42	1,72	1,41	1,45	0,13
Zachowania problemowe – wynik ogólny	2,70	2,77	4,35	2,71	3,39	0,00

Sprawdzono także istotność różnic pomiędzy wynikami osiąganymi w zakresie zmiennej zależnej z uwzględnieniem typu szkoły (liceum – technikum). W tym zakresie jedynie w obrębie czynnika II – zażywania substancji psychoaktywnych uwidoczniła się istotna różnica – wyższy wynik odnotowano w grupie uczniów uczęszczających do technikum ($U=-3,0$, $p<0,001$).

Kolejnym etapem badań była eksploracja zmiennej wyjaśniającej – wsparcia społecznego w badanej grupie młodzieży. Uzyskane wyniki zarówno w zakresie źródeł wsparcia, jak i jego rodzajów kształtowały się na poziomie przeciętnym (5-6 sten). Jedyny wyjątek stanowiło wsparcie informacyjne, którego nasilenie można określić jako wysokie (7 sten). Dokonano także porównania ocenianego przez młodzież wsparcia uwzględniając płeć osób badanych. Istotne różnice zaobserwowano w odniesieniu do 4 źródeł wsparcia uzyskiwanego od rodziców, rodzeństwa, krewnych i nauczycieli. We wszystkich przypadkach wyższe wyniki odnotowano w grupie chłopców. W obu grupach najsilniejszym źródłem wsparcia było to uzyskiwane od rodziców. Wśród ocenianych rodzajów wsparcia różnice między płciami ujawniono w obrębie wsparcia informacyjnego i wartościującego, ponownie wyższy ich poziom dotyczył grupy chłopców. Niezależnie od grupy, w obu przypadkach największą wartość osiągnęło wsparcie wartościujące.

Zależności między wsparciem społecznym a zachowaniami problemowymi

Analizując wzajemne powiązania pomiędzy wsparciem społecznym a zachowaniami problemowymi, ustalono szereg istotnych powiązań, z których większość odnosiła się do czynnika I, czyli, zachowań agresywnych (tab. 4). Znacznie mniej zależności uwidoczniono w odniesieniu do drugiego czynnika zachowań problemowych tj. zażywania substancji psychoaktywnych. Prawidłowość ta występowała niezależnie od płci. W grupie dziewcząt spośród badanych źródeł wsparcia najsilniej z zachowaniami problemowymi korelowało wsparcie uzyskiwane od rodziców ($r=-0,63$, $p<0,01$). Drugim pod względem siły zależności było wsparcie od nauczycieli ($r=-0,40$, $p<0,01$) w dalszej kolejności istotnymi źródłami okazali się krewni ($r=-0,35$, $p<0,02$) i koledzy ze szkoły ($r=-0,33$, $p<0,02$). W grupie wskazanych powyżej związków korelacyjnych jedynie koledzy ze szkoły jako źródło wsparcia nie byli powiązani w sposób istotny ze składową zachowań problemowych – zażywaniem substancji psychoaktywnych. Wszystkie korelacje miały charakter ujemny, co wskazuje, iż wraz ze spadkiem odczuwanego przez dziewczęta wsparcia płynącego ze wskazanych źródeł rośnie poziom zachowań problemowych.

Analizie korelacyjnej poddano także relacje łączące rodzaje wsparcia ze zmienną wyjaśnianą. Najsilniejszy związek ujawniono pomiędzy wsparciem wartościującym ($r=-0,45$, $p<0,00$) i informacyjnym ($r=-0,43$, $p<0,01$), a zachowaniami agresywnymi. Ujemna wartość korelacji wskazuje, iż wraz ze zmniejszaniem się wymienionych rodzajów wsparcia rośnie prawdopodobieństwo występowania zachowań problemowych, ujmowanych ogólnie oraz rozumianych jako zachowania agresywne.

W grupie chłopców (tab. 5) wszystkie związki, niezależnie, czy rozpatrywane były źródła, czy rodzaje wsparcia dotyczyły wyniku ogólnego zachowań problemowych oraz zachowań agresywnych. Jedynie wsparcie od krewnych miało znaczenie dla drugiej składowej zachowań problemowych – zażywania substancji psychoaktywnych ($r=-0,29$, $p<0,04$). Analizując pozostałe źródła należy wskazać, że wsparcie od nauczycieli okazało się silniej powiązane z zachowaniami problemowymi badanej młodzieży niż ($r=-0,39$, $p<0,01$) niż wsparcie od rodziców ($r=-0,31$, $p<0,01$) oraz rodzeństwa ($r=-0,30$, $p<0,01$). Z zachowaniami agresywnymi wiązało się także wsparcie ze strony sąsiadów ($r=-0,28$, $p<0,04$). Wszystkie powiązania, podobnie jak w grupie dziewcząt, miały charakter ujemny, co daje podstawę do stwierdzenia, iż wraz ze spadkiem poziomu wsparcia ze wskazanych wcześniej źródeł w grupie chłopców rośnie poziom zachowań problemowych.

Tabela 4. Zależności pomiędzy zachowaniami problemowymi, a wsparciem społecznym w grupie dziewcząt

	Zmienne	Zachowania agresywne	Zażywanie substancji psychoaktywnych	Wynik ogólny – zachowania problemowe
Źródła wsparcia	Rodzice	-0,62 p=0,01	-0,50 P=0,01	-0,63 p=0,01
	Rodzeństwo	-0,02 p=0,89	0,08 P=0,57	0,03 p=0,84
	Krewni	-0,33 p=0,02	-0,29 P=0,05	-0,35 p=0,02
	Koledzy ze szkoły	-0,35 p=0,02	-0,25 p=0,10	-0,33 p=0,02
	Koledzy z osiedla	-0,06 p=0,66	0,07 p=0,61	-0,01 p=0,10
	Sąsiedzi	-0,25 p=0,09	-0,05 p=0,75	-0,18 p=0,23
	Nauczyciele	-0,41 p=0,004	-0,29 p=0,04	-0,40 p=0,01
	Obcy	-0,18 p=0,23	-0,02 p=0,88	-0,12 p=0,42
Rodzaje wsparcia	Informacyjne	-0,43 p=0,01	-0,28 p=0,05	-0,40 p=0,01
	Instrumentalne	-0,13 p=0,38	-0,01 p=0,94	-0,08 p=0,57
	Emocjonalne	-0,26 p=0,08	-0,10 p=0,51	-0,21 p=0,16
	Wartościujące	-0,45 p=0,01	-0,24 p=0,10	-0,40 p=0,01
	Wsparcie ogółem	-0,39 p=0,01	-0,20 p=0,18	-0,33 p=0,02

W przypadku rodzajów wsparcia mających znaczenie dla zmiennej zależnej najistotniejsze okazało się wsparcie wartościujące ($r=-0,40$, $p<0,00$), instrumentalne ($r=-0,28$, $p<0,01$), które nie występowało w badanej grupie dziewcząt i informacyjne ($r=-0,27$, $p<0,04$). Podobnie jak miało to miejsce wcześniej, relacje łączące zmienne mają charakter ujemny – wraz ze zmniejszaniem się poziomu wsparcia zwiększa się nasilenie zachowań problemowych.

Tabela 5. Zależności pomiędzy zachowaniami problemowymi a wsparciem społecznym w grupie chłopców

	Zmienne	Zachowania agresywne	Zażywanie substancji psychoaktywnych	Wynik ogólny – zachowania problemowe
Źródła wsparcia	Rodzice	-0,37 p=0,01	-0,07 p=0,60	-0,31 p=0,02
	Rodzeństwo	-0,29 p=0,03	-0,17 p=0,23	-0,30 p=0,02
	Krewni	-0,40 p=0,00	-0,29 p=0,04	-0,44 p=0,00
	Koledzy ze szkoły	-0,05 p=0,69	0,09 p=0,52	0,01 p=0,97
	Koledzy z osiedla	-0,01 p=0,99	0,17 p=0,21	0,09 p=0,52
	Sąsiedzi	-0,28 p=0,04	-0,06 p=0,66	-0,24 p=0,08
	Nauczyciele	-0,39 p=0,00	-0,19 p=0,16	-0,39 p=0,00
	Obcy	-0,14 p=0,31	-0,04 p=0,79	-0,12 p=0,38
Rodzaje wsparcia	Informacyjne	-0,31 p=0,02	-0,09 p=0,51	-0,27 p=0,04
	Instrumentalne	-0,33 p=0,01	-0,07 p=0,59	-0,28 p=0,04
	Emocjonalne	-0,22 p=0,11	-0,09 p=0,49	-0,21 p=0,13
	Wartościujące	-0,44 p=0,00	-0,15 p=0,28	-0,40 p=0,00
	Wsparcie ogółem	-0,39 p=0,00	-0,12 p=0,37	-0,35 p=0,01

Wyznaczniki zachowań problemowych

Następnym etapem prowadzonych analiz było ustalenie wyznaczników zachowań problemowych z uwzględnieniem podziału na płeć osób badanych. W celu ich określenia zastosowano metodę analizy regresji krokowej, postępującej, w której uwzględniono także obydwa wymiary zachowań problemowych. Wyniki przedstawione poniżej stanowią podsumowanie przeprowadzonych analiz. Uwzględniając źródła wsparcia jako predyktory zachowań problemowych w grupie dziewcząt (tab. 6), stwierdzono, iż największe znaczenie dla zmiennej

zależnej ma wsparcie uzyskiwane od rodziców ($R^2=39$). Ujemna wartość Beta daje podstawę do stwierdzenia, iż im dziewczęta rzadziej doświadczają wsparcia z tego źródła, tym większe występuje u nich nasilenie zachowań problemowych. W grupie chłopców ujawniono dwa źródła wsparcia mające znaczenie wyjaśniające dla analizowanych zachowań problemowych. Są nimi wsparcie ze strony krewnych oraz wsparcie pochodzące od kolegów z osiedla. Czynniki te wyjaśniają łącznie 26% zmienności wyników. Znak wskaźnika Beta pozwala stwierdzić, iż im mniejsze jest wsparcie ze strony krewnych i większe ze strony kolegów z osiedla tym wyższe występuje nasilenie badanych zachowań ryzykownych.

Tabela 6. Źródła wsparcia jako wyznaczniki zachowań problemowych z uwzględnieniem podziału na płeć

		R-kwadrat	B	SE B	Beta	t	p
Kobiety	Rodzice	0,39	-0,29	0,06	-0,82	-4,98	0,00
	Wartość stała		12,06	2,37		5,10	0,00
R=0,68 R ² =0,47 F= 10,17 p< 0,001 df=5,95							
Mężczyźni	Krewni	0,20	-0,13	0,05	-0,42	-2,38	0,02
	Koledzy z osiedla	0,26	0,01	0,05	0,02	0,13	0,89
R=0,60 R ² =0,36 F= 4,37 p<0,001 df=6,47							

R-kwadrat – współ. determinacji wielokrotnej

SE B – błąd

T – wartość statystyki T

B – współczynnik Beta

Beta – wskaźnik Beta ist. T – poziom ist. statystyki T

Uwzględniając rodzaje uzyskiwanego przez osoby badane wsparcia (tab. 7), wśród dziewcząt istotne okazało się wsparcie informacyjne i instrumentalne wyjaśniające łącznie 21% zmienności wyników. Wskaźniki Beta informują, iż im niższy jest poziom pierwszego wsparcia i wyższy drugiego, tym większe nasilenie zachowań problemowych. W odniesieniu do populacji chłopców determinantą zmiennej wyjaśnianej okazało się wsparcie wartościujące ($R^2=16$), którego niedostatek wpływa na wzrost zachowań ryzykownych i destruktywnych.

Tabela 7. Rodzaje wsparcia jako wyznaczniki zachowań problemowych z uwzględnieniem podziału na płeć

		R-kwadrat	B	SE B	Beta	t	p
Kobiety	Wsparcie informacyjne	0,16	-0,09	0,05	-0,39	-1,98	0,05
	Wsparcie instrumentalne	0,21	0,12	0,06	0,38	2,15	0,04
	Wartość stała		6,82	2,37		2,88	0,01
R=0,51 R ² =0,26 F=5,19 p<0,001 df=3,43							
Mężczyźni	Wsparcie wartościujące	0,16	-0,08	0,02	-0,40	-3,18	0,00
	Wartość stała		8,85	1,46		6,08	0,00
R=0,40 R ² =0,16 F=10,08 p<0,001 df=1,52							

R-kwadrat – współ. determinacji wielokrotnej

SE B – błąd

T – wartość statystyki T

B – współczynnik Beta

Beta – wskaźnik Beta

ist. T – poziom ist. statystyki T

Poszukując wśród źródeł wsparcia wyznaczników zachowań agresywnych – składowej zachowań problemowych, w grupie dziewcząt stwierdzono występowanie jedynie jednego czynnika, który wyjaśnia 25% wariancji zmiennej zależnej. Podobnie, jak w przypadku ogólnie ujmowanych zachowań problemowych, jest nim wsparcie od rodziców, którego deficyt nasila występowanie działań nacechowanych agresją (Beta=-0,59). W przypadku chłopców największą moc predykcyjną ma wsparcie ze strony krewnych, które wyjaśnia 8% zmienności wyników (Beta=-0,53) i im jest ono większe tym mniejsze nasilenie zachowań problemowych. Drugie źródło wsparcia, tj. koledzy z osiedla wyjaśnia wprawdzie podobny poziom wariancji zachowań problemowych – 8% (Beta=0,23) ale wynik nie uzyskał wymaganej istotności statystycznej.

Spośród rodzajów wsparcia mogących wpływać na występowanie zachowań agresywnych istotnym wyznacznikiem okazało się wsparcie informacyjne. Wyznacza ono zaledwie 8% wariancji zmienności wyników. Zgodnie ze znakiem Beta (Beta=-0,45), niższa wartość tego rodzaju wsparcia powoduje wzrost

zachowań agresywnych w badanej grupie dziewcząt. W przypadku badanej populacji chłopców nie odnotowano rodzajów wsparcia mających istotne znaczenie predykcyjne.

Drugim analizowanym wymiarem zachowań problemowych było zażywanie substancji psychoaktywnych. W badanej grupie dziewcząt istotnymi zmiennymi wyjaśniającymi łącznie 41% zmienności wyników okazały się 2 źródła wsparcia: wsparcie ze strony rodziców ($Beta=-0,81$) i krewnych ($Beta=0,41$). Większy udział w predykcji zmiennej zależnej ma pierwsze z wymienionych wyżej, źródło wsparcia ($R^2=0,38$). Współczynniki Beta pozwalają stwierdzić, że im słabiej doświadczane jest wsparcie ze strony rodziców i intensywniej ze strony krewnych, tym silniejsza tendencja do stosowania substancji psychoaktywnych przez dziewczęta. W badanej grupie chłopców znaczenie dla sięgania po środki psychoaktywne miało również wsparcie ze strony krewnych ($R^2=16$), tym razem jednak nasilenie tych zachowań wiązało się z deficytem wsparcia pochodzącego z tego źródła.

Analizując rodzaje wsparcia istotne dla zażywania substancji psychoaktywnych, stwierdzono, że zarówno w grupie dziewcząt i chłopców wspólną determinantą tego rodzaju zachowań jest wsparcie wartościujące. W grupie dziewcząt czynnik ten wyjaśnia 20% ($Beta=-0,42$), zaś w grupie chłopców 19% zmienności wyników ($Beta=-0,44$). Niezależnie od płci badanych, im niższy jest poziom tego rodzaju wsparcia tym silniejsza tendencja do zażywania substancji zmieniających świadomość jednostki.

Wnioski

Uzyskane wyniki badań dotyczące częstości występowania zachowań problemowych wskazują, iż 7% badanych zdarza się brać udział w bójkach oraz prezentować zastraszającą postawę wobec innych kilka razy w miesiącu lub częściej. Z tą samą częstotliwością 5% przyznaje się do stosowania podczas bójek narzędzi mogących spowodować poważne uszkodzenia ciała, zaś 4% potwierdza dokonywanie aktów niszczenia cudzej własności. W badanej populacji 2% często podejmuje działania mające na celu nękanie osób, w tym poprzez użycie Internetu, co stanowi niewielki odsetek w porównaniu z badaniami prowadzonymi wśród polskich gimnazjalistów, w których 37% wskazało na fakt, iż wysłany przez nich, w ramach żartu, drogą internetową, materiał sprawił przykrość innym osobom, zaś blisko 11% stwierdziło, iż było sprawcami cyberprzemocy 2–3 krotnie lub częściej [Pyżalski 2010].

Otrzymane wyniki potwierdzają supremację alkoholu wśród zażywanych substancji psychoaktywnych, co jest zgodne z dotychczasowymi obserwacjami – odsetek osób mających za sobą próby z alkoholem w szkołach ponadgimnazjalnych to 94,8% badanych drugoklasistów, zaś 79,5% uczniów sięgało po niego względnie często [Sierosławski 2007]. W badanej populacji ponad 20% badanych deklaruje spożywanie alkoholu kilka razy w miesiącu lub częściej.

Przeprowadzone badanie wskazuje, iż do palenia papierosów przyznaje się blisko 26% osób. Rezultat ten może stanowić potwierdzenie obserwowanej w ciągu ostatnich kilku lat tendencji spadkowej palenia tytoniu – w ramach badań ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Drugs) w 2007 roku wśród uczniów klas drugich szkół ponadgimnazjalnych 67,9% miało tego typu doświadczenia [Sierosławski 2007].

Badania nad szkodliwością produktów nikotynowych nieprzeznaczonych do palenia wskazują na fakt, iż ilość nikotyny wchłaniana przez organizm z jednej porcji m.in. tabaki jest większa niż ilość nikotyny wchłaniana podczas palenia papierosa. Produkty tego typu mogą powodować raka trzustki, mają związek z chorobami układu krążenia, schorzeniami stomatologicznymi, wpływają negatywnie na przebieg ciąży [Richter i in. 2008]. W badanej populacji 2,1% dziewcząt i 11,1% chłopców przyznaje się do zażywania tabaki. Wynik ten jest bliski rezultatom, jakie ujawniono w badaniach przeprowadzonych w 2003 roku przez Centrum Onkologii w Warszawie, gdzie odsetek młodzieży sięgającej po tabakę wyniósł 10% w grupie chłopców i 5% w populacji dziewcząt. Warto zauważyć, że uzyskane rezultaty są niższe w odniesieniu do tych z roku 2009, gdzie 14% chłopców i 9% dziewcząt stosowało tą formę nikotynizmu.

7,9% uczestników badania deklaruje używanie narkotyków, co stanowi istotnie niższy wynik w stosunku do odnotowanych w 2004 roku rezultatów, w których do prób zażywania przyznało się 26% badanych, a analiza porównawcza w stosunku do badań prowadzonych 3 lata wcześniej wykazała tendencję wzrostową w tym zakresie [Juczyński i in. 2004].

W badanej populacji młodzieży jedynie w grupie dziewcząt zaobserwowano stosowanie dopalaczy, do czego nie przyznał się żaden z badanych chłopców. 2% dziewcząt używało dopalaczy z częstotliwością 1–2 razy w miesiącu. Substancje te, określane mianem artykułów kolekcjonerskich, a będące substytutem narkotyków, pociągają za sobą wiele nowych zagrożeń, wynikających m.in. z wieloskładnikowości produktu końcowego, dowolności doboru substancji chemicznych używanych w procesie produkcyjnym, możliwości interakcji pomiędzy poszczególnymi składnikami. Stworzona w ten sposób substancja może mieć charakter w pełni syntetyczny lub naturalny. Bez względu na sposób wytwarzania i użyte składniki zastosowanie dopalacza może doprowadzić do nieprzewidywalnej reakcji organizmu [Krakowiak 2011] – obok działania psychoaktywnego, możliwe są reakcje somatyczne, w tym alergiczne. W efekcie w znacznym stopniu mogą utrudnić przeprowadzenie skutecznej detoksykacji. Nieznane są także długofalowe skutki ich przyjmowania. Z punktu widzenia psychospołecznego przyjmowanie dopalaczy niesie ze sobą groźbę uzależnienia, jednak konotacje związane z przyjmowaniem tego rodzaju środków wśród młodzieży są mniej jednoznaczne, niż ma to miejsce w przypadku narkotyków [Kolbowska 2009; Kidawa 2009].

W przeprowadzonym badaniu płeć była istotnym czynnikiem różnicującym nasilenie zachowań problemowych badanej młodzieży wyższe odnotowano

w grupie badanych chłopców. Z kolei typ szkoły, do której uczęszczali badani nie wiązał się z poziomem tych zachowań.

Wsparcie społeczne okazało się czynnikiem istotnie powiązaniem z nasileniem podejmowanych przez młodzież zachowań problemowych. W przejawianiu tych zachowań istotną rolę odgrywa zarówno rodzaj wsparcia, jak i jego źródła. Jednakże znaczenie wsparcia (a zwłaszcza jego źródeł) dla podejmowania zachowań problemowych jest nieco odmienne dla chłopców i dziewcząt.

W grupie dziewcząt najsilniej z zachowaniami problemowymi korelowało wsparcie pochodzące od rodziców, co jest zgodne z dotychczas prowadzonymi obserwacjami [Lowe i in. 2000; Ackard i in. 2006]. Istotne też okazało się wsparcie od nauczycieli, kolegów ze szkoły i krewnych. Z kolei w grupie chłopców najsilniejsze korelacje z zachowaniami problemowymi ujawniono dla wsparcia pochodzącego od krewnych, a nieco słabsze dla wsparcia pochodzącego od nauczycieli, rodziców i rodzeństwa.

Wśród rodzajów wsparcia wspólnych w grupie dziewcząt i chłopców korelujących z zachowaniami problemowymi znalazło się wsparcie informacyjne i wartościujące. W grupie chłopców istotne powiązania z zachowaniami problemowymi – o charakterze ujemnym miało również wsparcie instrumentalne.

Predyktorami zachowań problemowych w grupie dziewcząt, biorąc pod uwagę źródła wsparcia, okazał się brak wsparcia ze strony rodziców. W grupie chłopców analizowane zachowania nasilają się tym bardziej, im słabiej doświadczają wsparcia ze strony krewnych i im intensywniej uzyskują wsparcie ze strony otoczenia w miejscu zamieszkania (koledzy z osiedla). Dla zachowań problemowych przejawianych przez dziewczęta predykcyjną rolę okazało się pełnić wsparcie informacyjne, zaś dla chłopców przede wszystkim wsparcie wartościujące. W odniesieniu do czynników składających się na zachowania problemowe (zachowania agresywne, zażywanie substancji psychoaktywnych) pula determinant nie uległa istotnym zmianom.

Streszczenie: Zachowania zagrażające podejmowane przez młodzież stanowią stale ewoluujący obszar, w którym pojawiają się nowe zjawiska, zaś tempo i charakter zachodzących zmian wymaga ich regularnego monitorowania. Podejmowane przez młodych ludzi działania niosące ze sobą ryzyko zachwiania lub utraty zdrowia, a także zagrażające prawidłowemu funkcjonowaniu społecznemu wyznaczają konieczność poszukiwania i aktualizowania wiedzy dotyczącej czynników stanowiących determinanty analizowanych procesów. Ich identyfikacja i odkrywanie wzajemnych powiązań zwiększa możliwość konstruowania bardziej adekwatnych, dostosowanych do aktualnych realiów oddziaływań profilaktycznych i terapeutycznych. Celem prezentowanych badań jest przedstawienie powiązań pomiędzy zachowaniami problemowymi młodzieży, a wsparciem społecznym otrzymywanym od rodziny i najbliższego otoczenia. Wśród zachowań problemowych uwzględniono zachowania agresywne mające na celu wyrządzenie psychicznej lub fizycznej krzywdy innym osobom oraz zażywanie środków psychoaktywnych. Badaniami objęto 101 uczniów (54 chłopców i 47 dziewcząt) w wieku 16–19 lat uczęszczających do łódzkich szkół ponadgimnazjalnych.

Zależności między zmiennymi ustalono wykorzystując współczynniki korelacji oraz regresję wielokrotną. Uzyskane wyniki badań wskazują, iż w grupie czynników mających znaczenie dla występowania zachowań problemowych znalazły się m.in.: wsparcie ze strony rodziców oraz nauczycieli, wsparcie ze strony kolegów ze szkoły i osiedla oraz pomoc otrzymywana od rodzeństwa i krewnych. Wśród analizowanych rodzajów wsparcia mających znaczenie dla podejmowanych zachowań ryzykownych znalazło się wsparcie informacyjne, wartościujące i instrumentalne.

Słowa kluczowe: wsparcie społeczne, zachowania problemowe, zażywanie substancji psychoaktywnych, zachowania agresywne, rodzina, młodzież.

Summary: Problem behaviors taken by the youth are constantly evolving area, in which new phenomena, and the pace and nature of change requires the regular monitoring. Undertaken by young people actions bringing with it the risk of disrupting or loss of health, as well as jeopardize the proper social functioning determine the need to search and update the knowledge of the factors that are determinants of the analyzed processes. Their identification and discovery of interconnections increases the possibility of constructing a more adequate, adapted to current realities of preventive and therapeutic interventions.

The aim of this study is to present the links between adolescent problem behaviors and social support received from family and closest environment. Among the problematic behaviors considered aggressive behaviors aimed at infliction of psychological or physical harm to others and the use of psychoactive substances. The study involved 101 students (54 boys and 47 girls) aged 16–19 years attending secondary schools in Lodz.

The relationship between variables was established using correlation coefficients and multiple regression. Our results indicate that among the factors relevant to the occurrence of problem behaviors included, among others.: support from parents and teachers, the support of friends from school and settlement and aid received from siblings and relatives. Among the analyzed types of support relevant to the risky behaviors were the information, evaluative and instrumentalsupport.

Keywords: social support, problem behaviors, substance use, aggressive behaviors, family, youth.

Bibliografia

- Ackard D. M., Neumark- Sztainer D., Story M., Perry C. (2006), *Parent – child connectedness and behavioral and emotional health among adolescents*, American Journal of Preventive Medicine, vol. 30 (1), s. 59–66.
- Beck A. T., Wright F. D., Newman C. F., Liese B. S. (2007), *Terapia poznawcza uzależnień*, Kraków, Wydawnictwo WUJ.
- Cekiera Cz. (1992), *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych: metody, programy, modele, ośrodki, zakłady, wspólnoty*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin
- Cierpiałkowska, L. (2006), *Kierunki rozwoju współczesnej psychologii uzależnień*, w: L. Cierpiałkowska (red.), *Oblicza współczesnych uzależnień*, Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań.

- Dambach K. (2003), *Mobbing w szkole: jak zapobiegać przemocy grupowej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Dudziak U. (2000), *Potrzeba przeciwdziałania paleniu tytoniu i jego skutkom*, Problemy Alkoholizmu, nr 1, dod. s. IV
- Gaś Z. (2006), *Profilaktyka w szkole*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa.
- Goldenberg H., Goldenberg I. (2006), *Terapia rodzin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Juczyński Z., Chodkiewicz J., Pisarski A. (2004), *Zachowania ryzykowne i szkodliwe dla zdrowia dzieci i młodzieży*, MOPiT, Łódź.
- Kaur J., Prasad V. (2013), *Smokeless Tobacco—Countering the Global Epidemic*, Journal of Community Medicine and Health Education 3: 198.
- Kidawa M. (2009), *Dopalacze – przejściowa moda czy realne zagrożenie*, Serwis Informacyjny Narkomania, nr 1(45), s. 2–5.
- Kmiecik-Baran K. (2000), *Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole*, Młodzież i przemoc. Wydawnictwo Instytut Promocji Nauczycieli „Solidarność”, Gdańska.
- Kolbowska A. (2009), *Dopalacze*. Serwis Informacyjny Narkomania, nr 1(45) s. 6–9.
- Krakowiak A. (2011), *Obraz kliniczny zatruc „dopalaczami”, na podstawie materiału z Oddziału Toksykologii Instytutu Medycyny pracy w Łodzi*, VII Forum Łódź – Zdrowe Miasto. Materiał pokonferencyjne, UMŁ.
- Lowe G., Foxcroft D.R., Sibley D. (2000), *Picie młodzieży a style życia w rodzinie*, PARPA, Warszawa.
- McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter A.M., McWhirter E.H. (2001), *Zagrożona młodzież*, Wydawnictwo PARPA, Warszawa.
- Ogińska Bulik N. (2006), *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno – Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- Poprawa R. (2000), *Percepcja własnej rodziny a stopień uwikłania w używanie alkoholu przez nastolatków*, w: Margasiński A., Zajęcka B. (red.), *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 277–294.
- Poraj G. (2005), *Agresja w szkole - z badań uczniów szkół podstawowych województwa łódzkiego*, w: Sołtysiak T. (red.), *Zagrożenia w wychowaniu i socjalizacji młodzieży oraz możliwości ich przewyciężania*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz, s. 245–263.
- Printz B.L., Shermis M.D., Webb P.M. (1999), *Stress-buffering factors related to adolescents coping: A path analysis*. “Adolescence”, vol. 34, issue 136, s. 715–720.
- Pyżalski J. (2009), *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska. – (Cyberprzemoc)*. Dziecko Krzywdzone. 2009, nr 1, s. 12–26.
- Pyżalski J. (2010), *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna – zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań*, w: Jędrzejko M., Sarzała D., (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk-Warszawa.
- Richter P., Hodge K., Stanfill S., Zhang L, Watson C. (2008), *Surveillance of moist snuff:*

total nicotine, moisture, pH, un-ionized nicotine, and tobacco-specific nitrosamines, *Nicotine & Tobacco Research* V. 10, nr 11, p.1645–1652.

Sęk H. (2001), *O wieloznacznych funkcjach wsparcia społecznego*, w: Cierpiałkowska L., Sęk H. (red.), *Psychologia kliniczna i psychologia zdrowia*, Wydawnictwo Humaniora, Poznań, s. 13–33.

Sierosławski J. (2007), *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną*. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2007 roku. Europejski program badań ankietowych w szkołach ESPAD, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa, <http://www.narkomania.gov.pl/>

Szilagyi-Pągowska I. (1994), *Zachowania zdrowotne i styl życia*, w: Bożkowska K., Sito A. (red.), *Opieka zdrowotna nad rodziną*, PZWL, Warszawa, s. 97–107.